

## A baglyok hasznáról és káráról

**EGEY Emese**

Tokaj-Hegyalja Egyetem, Sárospatak  
egey.emese@unithe.hu

*A nyelv(eket)mívelő, utazó, tollforgató,  
deákokkal foglalatzkodó,  
táplálékról gondoskodó jóbarát használatára<sup>1</sup>*

Kevés olyan madárfajt ismerünk, amelynek képviselőihez annyi ellentétes képzet, babona, tulajdonság társult az idők folyamán, mint éppen a baglyokhoz. Népes család az övék. Csak hazai állományukban ismerünk erdei és réti fülesbaglyot, kuvikot, törpe kuvikot, gatyáskuvikot, füleskuvikot, uhut, gyöngybaglyot, macskabaglyot, karvalybaglyot, hóbaglyot és természetesen *uráli* baglyot!

A néphitben a bagoly egyfelől szerencsehozó, másfelől mágikus erejű lény, baljós események, csapás, halál hírnöke. A nem mindennapi képességekkel megáldott, fejét 270 fokban elforgatni képes, nesztelen röptű, nagy szemű, éjszaka aktív, huhogó, az ember közelében tanyát verő madár gyakran félelmet keltett. A törökségi és az uráli népek hiedelemvilágában egyaránt megtalálható. Ismert, hogy a sámánok öltözéke nem egyszer madarat, gyakorta baglyot imitál: a lelógó textilcsíkok a szárnyakat, a fém függők a tollakat jelentették. A madár- vagy bagolyfej álarc előkerül a táltosok, boszorkányok kellékeként, utóbbiakat erről lehetett felismeri Luca napon a templomban (Szabó 2008: 57–58). A magyar nyelvterület egymástól messze eső pontjain jegyezték fel a gyűjtők olyan adatokat, amelyek szerint a boszorkány fején bagoly ül, de az eredeti képzet szerint madarunk egyenesen táltosmadár (Diószegi 1978: 81).

---

<sup>1</sup> Utalás Herman Ottó: *A madarak hasznáról és káráról. A földmívelő, kertészkedő, halászó és pásztorkodó magyarság használatára* (Budapest, 1901) című művére.

A bölcs bagoly másfelől Pallasz Athéné – utóbb a rómaiaknál Minerva – szent madara, a képzőművészeti ábrázolásokon elmaradhatatlan attribútuma. A bölcsesség, a mesterségek, a művészetek, de a harc istennőjeként is tisztelt Pallasz Athéné madara pontosabban az a kuvik, görögül glauksz (γλαυξ), amelynek nevéből az istennő állandósult jelzője, a glaukopisz (Γλαυκοπίς) ered (Soltész – Zsarnay 1857: 104). Ezt hol bagolyszeműnek, hol kék, esetleg zöld szeműnek fordítják a szótárak (vö. a zöldhályog szembetegség orvosi neve a glaucoma). Előfordul a villogó vagy szikrázó szemű magyaráítás is (Soltész – Szinyei 1875: 126). A sorrendet meg is fordíthatjuk: a kuvik rendszertani neve: *Athene noctua*, egyúttal utalva magas pártfogóján túl éjszakai életmódjára is. A rómaiak elsősorban a sívító hangot adó baglyot ítélték vészjóslónak. A keresztény ikonográfiában a bagoly szerepe kettős: ahogyan az éjjel kiválóan látó, de nappal vaksi madár viselkedése eltérő a napszaktól függően, úgy lett egyszerre a fény és a sötétség, az igazság és a bűn megtestesítője. Szerepel a remeték ábrázolásánál és a passió jelenetekben: a sötétséget szimbolizálva, ahová majd Krisztus hozza el a világosságot.

A középkor egyik nagy hatású állattörténet-gyűjteménye, a 150–200 körül Alexandriában keletkezett *Physiologus*, amely tulajdonképpen korabeli természetrajzi könyv létező és képzeletbeli lényekről, növényekről, ásványokról, amelyek tulajdonságait a jó–gonosz ellentétpárba sorolja és amely műnek az állatfigurái – a számos nyelvre lefordított változatok révén – hosszú időn át hatottak az európai kultúrára: a címerektől kezdve a városok pecsétjén át a tudományokig és művészetekig „mint az őskeresztény jelképes magyarázó mód” (Horváth 1921: 5). Számos középkori bestiárium, azaz színes képekkel illusztrált állattan-könyv forrása lett. A bagolyról egy görög változat igen szűkszavúan annyit jegyez meg, hogy inkább a sötétséget kedveli, ezért a zsidóság jelképe, egy latin verzió ezt meg is magyarázza: mint akik még sötétben járnak, mivel nem fogadták el Krisztust Messiásnak (Horváth 1921: 13, 37). A leíráshoz itt furcsa, nem bagoly-forma rajz társul.

Érdekes megnézni néhány finnugor elnevezést. A mordvinban a bagoly nem más, mint „nagy fejű kánya”, *нокий пря кору / pokš pr’a korš* (Mészáros et al. 2008: 56). Ennek párhuzamát találjuk az észti *öökull* elnevezésben, amelynek jelentése ’éjjeli kánya/sólyom’. A fülesbagoly és az uhu lehet *bul-digaj*, *korč*, *pokš pr’a-korč* (Paasonen 1998: 352b), a ’bagoly’ (cova) *bul-digaj*, *jabalak*, *korč*, *pr’a-korč*, *sova* (Paasonen 1990: 149b, 475b, 858a, 1803b, 2019a).

A finn nyelv mindenféle bagolyra a *pöllö*-t használja, összetételekben is elő- vagy utótagként. Az antik hagyományt folytatva, a Finnországban igen ritka kuvik neve *minervanpöllö*. A bagoly rossz tulajdonsága náluk is lehet a

butaság, meggondolatlanság/ostobaság, így a *pöljä* és *pölvästi* 'együgyű, ostoba, bolond, bárgyú' jelentésű mellékneveket a *pöllö* származékának tarthatjuk (Lehtonen 2017). A balti finneknel egyértelműen a szó rokonait találjuk. A finn etimológiai szótár alapján a karjalaiban szintén *pöllö*, a 'gyatyás kuvik' (finnül *tarhapöllö*, azaz 'kerti bagoly'), megfelelői a vepszében a *pulo*, ill. *hiirpulo* (utóbbi szó szerint 'egerész bagoly' lenne), egyes észti nyelvjárásokban *päll*, *tarapöll*. Újabban, valószínűleg német hatásra, a finnben a bagoly a furcsa viselkedésű, külön ember megnevezése is (vö. német *Kauz*, *Dummkopf*, ld. a Kotus internetes oldalán).

A címben hivatkozott Herman Ottó-féle madaras könyv természettudományi jelentőségén túli érdeme, hogy hozza a madárnevek tájnyelvi vagy nyelvjárási változatait is (pl. gyöngyös bagoly, bagó). A baglyok közül a kuviknál szerepel a halálmadár elnevezés, utalva riasztónak, bajt hozónak vélt éjjeli hangjára, melyet házak padlásán, az emberi lakhelyek közelében hallat.

Az ismertebb ábrázolások közül soroljunk fel néhányat! Michelangelo Giuliano de' Medici-síremlékén az *Éjszaka* (1519–1534) allegorikus alakjának lábánál bagoly kuksol. Dürer több metszetén ábrázolt baglyot, 1515-ből olyan is van, melyen más madarak támadnak rá egy bagolyra (*A madarak által megtámadott bagoly*). A gödöllői művésztelep egyik alapítójának, Nagy Sándornak ismerjük *Kertünk* (1902) című festményét, amelyen a festő mellett nappal a padon ülő bagoly mindenképpen pozitív jelentést hordoz. A budai Várnegyedben, az egykori városháza sarkán, a mai Szentháromság tér és Szentháromság utca metszéspontjában találjuk Carlo Adami mester 1785-ben felállított szobrának a másolatát, mely Pallasz Athéné alakját ábrázolja, az elmaradhatatlan bagoly ezúttal a sisakján ül.

Több könyvkiadó, társaság használja emblémájának, a Móra Ifjúsági Könyvkiadó Bölcs Bagoly sorozatát nemzedékek forgatták haszonnal, a Minerva Antikvárium logója bagoly. A Bécsi Műszaki Egyetem könyvtárának sarokélét hatalmas kőbagoly támasztja, kisebb társai a tetőpárkányt strázsálják. A Pécsi Tudományegyetem bölcsészkarának jelvénye a háború előtt bagoly volt, ez szerepelt a rektori és dékáni jogarbot végén, az egyetemi serleget, továbbá napjainkban az egyetem művelődés- és egyetemtörténeti közleményeinek, a *Per aspera ad astra* folyóiratnak a fejlécében.

A bagoly számos nép szólásaiban, közmondásaiban megtalálható. A fontosabb magyar gyűjteményekben, így az Erdélyi János-féle *Magyar közmondások könyvében* (1851), a Sirisaka Andor által összeállított azonos című műben (1890), a Margalits Ede-szerkesztette *Magyar közmondások és közmondásszerű szólásokban* (1896), valamint O. Nagy Gábor számos kiadást megért *Magyar szólások és közmondások* (1966) című közismert könyvében,

továbbá a Bárdosi Vilmos-féle *Magyar szólások, közmondások értelmező és fogalomköri szótárában* (2009), de még Herman Ottó említett szakmunkájának önálló, madarak szerint csoportosított fejezetében is nagyjából ugyanazt a tucatnyi baglyos szólást-közmondást találjuk. Ezek közül a legismertebbek a *Bagoly mondja verébnek, nagyfejű* és az *Egész éjjel virraszt, mint a bagoly* nem szorul magyarázatra. A *Baglyokkal huhogass, verebekkel csiripelj!* (azaz viselkedj mindenütt az ott megszokottak szerint, vö. finn *maassa maan tavalla*) szintén elterjedt. A maga házában mindenki úr jelentésben használatos a *Bagoly is bíró a (maga) barlangjában*. Magánál nemesebbnek, jobbnak látja utódját: *Bagoly is azt véli, sólyom a fia*. Egyértelműen rossz természetűnek ítéli madarunkat a többfelé előforduló, negatív felhangokat hordozó *Bagó hiten vannak* szólás, vagyis nem házasságban, hanem élettárs-ként élnek.

Nézzük most meg ezeknek vagy más, bagolyhoz köthető szólásoknak, közmondásoknak néhány finnugor megfelelőjét. A *Bagoly mondja verébnek, nagyfejű* észt és finn variációját, amelyek nagyban hasonlítanak egymásra, megtaláljuk Paczolay Gyula összehasonlító munkájában a következő változatban: *Pada sōmab/naerab katelt, ühed mustad mõlemad* (A fazék szidja/kineveti az üstöt, egyformán fekete mindkettő), illetve *Pata kattilaa soimaa, musta kylki kummallakin* (Az üst a fazekat korholja, fekete az oldala mindkettőnek). Mindezen változatnak a különböző nyelvekben valószínűsíthető előképe a latin *Corvus corvo nigredinem obiicit* (A holló a hollónak hánnya szemére feketeségét; Paczolay 1987: 29). A másik, magyarul széles körben ismert *A bagolynak is a maga fia a legszebb* rokon nyelvi változataiban – nem meglepő módon – ugyanaz a tartalom más állatra vonatkoztatva jelenik meg. Az észtben *Hundil on oma poeg ka armas* (A farkasnak is a maga fia a kedves), míg a finnben *Oma kunkin hyvä on, sammakonkin nuija pää* (A magáé mindnek jó, a békának is bunkó [alakú] a feje). A komiban ezek megfelelője a *Kõtь катишалõн, кõtь ракалõн, быдсõнлõн аслаг челядьд мича* (A szarkának is, a hollónak is a maga fia a szép; Paczolay 1987: 30).

Az udmurtban 'a bort iszik, vizet prédikál' mondás a bagolyhoz (*ыгы*) kapcsolódik: *ыгы но „уэ”, „уэ” шуэ но, нош кечез ялан кутэ* 'a bagoly is mindig azt mondja: „nem”, „nem”, és mégis megfogja az egeret' (Kozmács 2002: 490).

A komiban a siker, ill. sikertelenség kifejezője lehet a bagoly: *сюзен мунны, кӧчен воны* 'üres kézzel visszatérni/megjönni' ('bagolyként elmenni, nyúlként megjönni'), ill. *кӧчен мунны, сюзен воны* 'id.' ('nyúlként elmenni, bagolyként megjönni') (Beznoszikova et al. 2009: 629b).

Végezetül néhány szóban a számunkra kiemelten fontos *uráli* bagolyról (*Strix uralensis*). Madarunk finnül *viirupöllö* 'sávós/csíkos bagoly', észtil *händkakk* 'farkos bagoly/kánya', vö. orosz *длиннохвостая сова*, 'hosszú-farkú bagoly'. Az észti etimológiai szótárban a párhuzamok könnyen felismerhetők. A többi balti finn megfeleltetésben: finn *hätä* 'farok' + dial. *kako* 'bagoly', lív, vót *ända*, *äntä+kaakko*, izsór *händä+kakku*, aunuszi karél *händu+kakk*, vepsze *händ+kakk*. A termetre nagy, húsevő, kiváló érzékszervekkel rendelkező, társához húséges madárra monogám természete miatt bizonyosan nem vonatkozik az általánosító 'bagó hiten' szólás. Magyar neve a hideg északi hegyvidékre utal, de nem a kifejlett példányok, hanem a fiókák viselnek nevükhöz illő, bundás csuklyára emlékeztető fejképzőt. Lakóövezete Skandináviától a Csendes-óceánig terjed, főleg Eurázsia túlelű erdősávjában, de sűrű lombos erdők és füves puszták közelében is honos, így számos finnugor területen megtalálható, valamint ma már jelentősebb populációja él Közép-Európában is. Állománya hazánkban örömdeteszen növekszik, ugyanakkor fokozottan védett. Földrajzi elterjedtsége és hasznos életmódja magyarázza, hogy finnugor népeink körében jól ismert.

### Irodalom

- A baglyok szemével. Téli éjszaka a Madárbarát kertben. Magyar Madártani és Természetvédelmi Egyesület, 2015. febr. 22. <https://mme.hu/baglyok-szemevel-teli-ejszaka-madarbarat-kertben>
- A bölcsész bagoly. Pécsi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar <https://btk.pte.hu/hu/szimbolumaink/bolcsesz-bagoly>
- A keresztény művészet lexikona. Szerk. JUTTA SEIBERT. Corvina, Budapest, 1986.
- BÁRDOSI VILMOS 2009: Magyar szólások, közmondások értelmező és fogalomköri szótára. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- BEZNOSZIKOVA et al. [Безносикова, Л. М. – Айбабина, Е. А. – Коснырева, Р. И.] 2009: Коми-руч кывчукор. Коми-русский словарь. Издательство «Титул», Сыктывкар.
- DIÓSZEGI VILMOS 1978: A pogány magyarok hitvilága. 2., változatlan kiadás. Körösi Csoma Kiskönyvtár 4. Szerk. Ligeti Lajos. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- ERDÉLYI JÁNOS 1851: Magyar közmondások könyve. Kozma Vazul, Pest.
- Händkakk, pimeduse ja valguse piiril. Loodusõpe, [https://www.looduspilt.ee/loodusope/?page=liigitutvustused\\_liik&id=31](https://www.looduspilt.ee/loodusope/?page=liigitutvustused_liik&id=31)
- HERMAN OTTÓ 1901: A madarak hasznáról és káráról. A földmivelő, kertészkedő, halászó és pásztorkodó magyarság használatára. Magyar Királyi Földmivelésügyi Minisztérium, Budapest.

- HORVÁTH SÁNDOR 1921: A Physiologus. *Ethnographia* 32/5: 1–39.
- ITKONEN, ERKKI – KULONEN, ULLA-MAIJA (toim.) 1992–2000: Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja 1–3. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura – Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki.
- KOZMÁCS ISTVÁN 2002: Udmurt–magyar szótár. Удмурт–венгер кыллюкам. Lexica Savariensia, Savaria University Press, Szombathely.
- LEHTONEN, TOMMI 2017: Minervan pöllö. <https://blogs.uwasa.fi/ajatusyhteys/2017/01/11/minervan-pollo/>
- MARGALITS EDE 1896: Magyar közmondások és közmondásszerű szólások. Az MTA és a Kisfaludy Társaság támogatásával. Kókai Lajos, Pest.
- MÉSZÁROS EDIT – MOTORKINA SVETLANA – KAZAEVA NINA – FELFÖLDI ÁGNES – ŠIRMANKINA RAISA 2008: Венгриянь-эрянь валкс. Magyar–erza-mordvin szótár. *Studia Uralo-Altaica Supplementum* 11, Szeged
- METSMÄGI, IRIS – SEDRIK, MEELI – SOOSAAR, SVEN-ERIK (toim.) 2012: Eesti etimoloogiasõnaraamat. Eesti Keele Sihtasutus, Tallinn.  
<https://arhiiv.eki.ee/dict/ety/index.cgi?Q=h%C3%A4ndkakk&F=M&C06=et>  
<https://arhiiv.eki.ee/dict/ety/index.cgi?Q=kakk&F=M&C06=et>
- O. NAGY GÁBOR 1966: Magyar szólások és közmondások. Gondolat, Budapest.
- PAASONEN, HEIKKI 1990–1996: Mordwinisches Wörterbuch I–IV. Zusammengestellt von Kaino Heikkilä. Bearbeitet und herausgegeben von Martti Kahla. *Lexica Societatis Fenno-Ugricae* XXIII, 1–4. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki
- PAASONEN, HEIKKI 1998: Heikki Paasonens Mordwinisches Wörterbuch V. Russischer Index. Zusammengestellt und herausgegeben von Martti Kahla. *Lexica Societatis Fenno-Ugricae* XXIII, 5. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki
- PACZOLAY GYULA 1987: A comparative dictionary of Hungarian – Estonian – German – English – Finnish and Latin proverbs with an appendix in Cheremis and Zyryan. VEAB, Veszprém.
- Pallasz Athéné szobor. Köztérkép: <https://www.kozterkep.hu/1761/pallasz-athene-szobor>
- Per aspera ad astra. A Pécsi Tudományegyetem Művelődés- és Egyetemtörténeti Közleményei <https://journals.lib.pte.hu/index.php/paaa>
- SIRISAKA ANDOR 1890: Magyar közmondások könyve. Válogatott magyar közmondások, példabeszédek, szólásmondások betűrendes gyűjteménye. Hirt János közreműködésével szerkesztette és kiadta Sirisaka Andor. Engel Lajos nyomdája, Pécs.
- SOLTÉSZ FERENC – SZINYEI ENDRE (szerk.) 1875: Ógörög–magyar szótár. Steinfeld Béla, Sárospatak.
- SOLTÉSZ FERENC – ZSARNAY LAJOS (szerk.) 1857: Görög–magyar szótár. Sárospatak. Suomen Lajitietokeskus. <https://laji.fi/taxon/MX.29003/occurrence>
- SZABÓ SZILVIA 2008: Bábák, banyák és boszorkányok. A népmesék mitikus-vallási elemeinek néprajzi interpretációi. SZTE BTK. 57–58. <https://arts.u-szeged.hu/download.php?docID=25480>

Uráli bagoly fióka a Bükki Nemzeti Parkban: HEOL – Mókás uráli bagoly fiókát találtak a Bükki Nemzeti Parkban + videó <https://www.heol.hu/helyi-kozelet/2023/07/mokas-urali-bagoly-fiokat-talaltak-a-bukki-nemzeti-parkban-video>  
(A világhálóról származó adatok, szövegek utolsó letöltésének ideje egységesen 2025. január 10.)

\*

### **On the usefulness and harmfulness of owls**

Few bird species are so widespread and well-known in the northern hemisphere as owls (our special focus is on the *Uralian owl*). Ancient beliefs have long been attached to them, representing beneficial and evil characteristics. The owl was the attribute of the Greek goddess, Pallas Athene / Roman Minerva, and has had numerous representations in art ever since. Finno-Ugric languages have several proverbs with owls in them.

**Keywords:** *widespread, ancient beliefs, Pallas Athene, Finno-Ugric proverbs*

EMESE EGEY

